

Hans Dernschwam (?) jelentése a felső-magyarországi bányavárosokról (1528)

Közli: HADOBÁS SÁNDOR

Szűk szakmai körökben ismert, hogy a bécsi *Hofkammerarchiv* gyűjteményében fennmaradt egy 1528-ban kelt német nyelvű kézirat, amely néhány felső-magyarországi (főként dél-szepesi) bányaváros korabeli állapotáról készült jelentést tartalmaz. Szerzője feltehetően *Hans Dernschwam* (vagy magyarosan *Dernschwam* János, hiszen idegen származása ellenére életének nagy részét hazánkban töltötte), a *Thurzó-Fugger vállalat* vezető magyarországi munkatársa. A több szempontból is érdekes dokumentumot először *Jozef Vlahovič* szlovák történész közölte 1964-ben *Slovenská med' v 16. a 17. storočí (A szlovák réz a 16. és a 17. században)* című művében. Az iratnak a mai Magyarországra, konkrétan *Rudabányára* vonatkozó részét *Vastagh Gábor* publikálta nyelvünkön (*Bányászati és Kohászati Lapok*, 117. évf. 1984. 5. sz. 341-342. old.) A jelentés eredeti teljes szövege azonban gyakorlatilag hozzáférhetetlen a hazai kutatók számára, mert *Vlahovič* említett munkája csak néhány példányban lelhető fel könyvtárainkban. Ezért talán nem lesz haszontalan, ha folyóiratunk hasábjain újra közreadjuk. Fordítására nem vállalkozhattunk, de a rossz németiséggel írt dokumentum olvasása és megértése a középkori német szövegekben jártas kutatók számára nem jelenthet gondot. Előbb azonban szenteljünk néhány szót a (feltételezett) szerző személyének, és adjunk magyarázatot a címben szereplő kérdőjelre.

Hans Dernschwam 1494. március 23-án született *Brüxben* (ma *Most, Csehország*). Gazdag patrícius család sarja. 1507-től a bécsi, 1509-től a lipcsei egyetemen tanult, 1510-ben baccalaureátusi fokozatot szerzett. Az 1510-es évek elején *Itáliába* ment, ahol *Ba-*

kócz Tamás környezetébe került, akivel 1514-ben Magyarországra jött. Budán II. Ulászló udvarába került, s a király olasz származású bizalmasa, Balbi Jeromos (olaszul Girolamo, latinul Hieronymus) titkára lett. 1517-ben Thurzó Elek szolgálatába lépett, és Besztercebányára költözött. Thurzó a nagybányai pénzverő vezetőjévé nevezte ki, majd 1520-ban Budára vitte. 1525-ben a Fugger-Thurzó bányavállalkozás pénztárosa lett, éppen akkor, amikor a Szapolyai pártján állók politikai agitációja következtében feldúlták a Fuggerek budai ügynökségét és raktárait, lefoglalták bányáit és egyéb létesítményeit, valamint megszüntették rézbányászati jogosítványát.

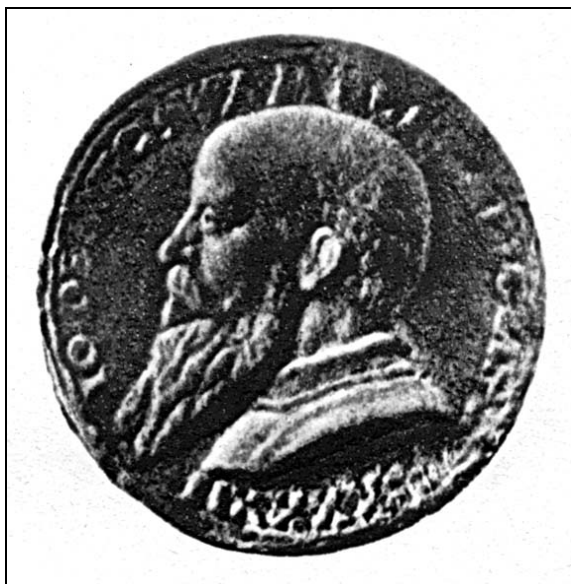
Dernschwam közreműködött a Fuggerek érdekeltségeinek visszaállításáról és a II. Lajossal kötendő haszonbérleti szerződésről folytatott tárgyalásokon. Ezek eredményeként 1526-ban 15 évre ismét a Fuggereké lett a besztercebányai vállalat. Mint Anton Fugger bizalmasa, 1528-29-ben az erdélyi sókamarák, 1529-49-ben Besztercebányán a Fugger-vállalat vezetője.

1553-ban a Verancsics Antal vezette követséggel Isztambulba és a szultán kisázsiai székhelyére, Amasziába ment, ahonnan 1555-ben tért vissza. Jelentős könyvtárat gyűjtött, amit örököse eladott a bécsi udvarnak, s így napjainkig fennmaradt. Ex librisét Albrecht Dürer rajzolta. A erdélyi sóbányákban ásatásokat végeztetett. Római feliratokat másolt, ez a gyűjteménye is az utókorra szállt. 1568-ban hunyt el Csesztén. Ez a település az egykori Pozsony vármegyében, Vöröskő vára alatt fekszik; német neve Schattmansdorf, ma szlovákul Časta. A 16. század elején leégett, 1523 és 1537 között a Fuggerek építették újjá. 1538 táján Dernschwam birtokot vásárolt itt, ahová öreg napjaira visszavonulhatott. (Itt jegyezzük meg, hogy a szlovák életrajzi lexikon 1567-re teszi halálának évét.)

Fennmaradt műveiből 1984-ben magyar nyelvű válogatást adott ki az Európa Könyvkiadó Erdély. Besztercebánya. Törökországi útinapló címmel, Tardy Lajos alapos bevezető tanulmányával. Ebben szerepel például a Jelentés az erdélyi sóbányászatról 1528 c. munkája is. Könyvtárának katalógusa 1984-ben jelent meg Szegeden. (A Dernschwam-könyvtár. Egy magyarországi humanista könyvjegyzéke.)

S végül röviden arról, hogy miért szerepel közleményünk címében a kérdőjel. Bár *Vlachovič* és nyomában mások is egyértelműen *Dernschwamnak* tulajdonítják a dokumentumot, szerzősége mégis vitatható. Szövege ugyanis a július 28-i dátumot adja meg (év nélkül) a bányavárosi látogatások kezdőnapjaként. De ha ez valóban 1528-ra vonatkozik, amint a forrásközlő állítja, akkor mégsem lehet *Dernschwam* a szerző! Ugyanis a *Tardy Lajos* hivatkozott tanulmányában olvasható adat szerint 1528. július 4-én a *Fuggerek* megbízásából *Erdélybe* indult, hogy átvegye ottani vállalatuk vezetését. Tehát jó három héttel később nem járhatott a *Szepességben*. Két lehetőség kínálkozik: vagy az évszám helytelen (esetleg egy-két évvel korábban is sor kerülhetett a szemleútra), vagy más készítette a jelentést, csak *Dernschwam* iratai közé keveredett.

A szerző személyétől függetlenül a dokumentum jelentős értékkel bír a benne szereplő bányavárosok – *Svedlér*, *Szomolnok*, *Rudabánya* és *Gölnicbánya* – korabeli történetére vonatkozóan.

Dernschwam János éremképe.

(Az irat levéltári jelzete: HK, v. u. G., fasc. 2, fol. 82-84 v.)

Item adi 28. Juli ist her Mathes Pribitzer und ich sampt ainem ungrischen edlman, so her Tursso hat heraufgesandt, geritten durch den Zips auf dieselben pergstet und sein zum erstenn komen in ain pergstet, heist der Schwelder. Da sein arm leut, pauen wenig, vermegen es auch nit. Si machen 1 jar 50 inn 100 mark und etlich centen kupfers. Die habenn verleger auss der Leutzsch auch von Kascha, die si mit plei verlegenn, auch zu zeitn, mit gelt. Si nemen 1 cent plei umb $2\frac{3}{4}$ fl., geben die silber auf iren prand 14 in $14\frac{1}{2}$ lot per $5\frac{1}{2}$ fl., die kupfer zu $3\frac{1}{2}$ fl. Es ist jederman frei, da mit seinem silber und kupfer, allein si geben das neund ertz, sagt uns der Saurer, der hern Tursso kamergraf ist. Er verkauf dasselbig urbar etwa ein ganntz jar jzt um 16. fl., ist ein arm ding bei der stat.

Item darnach send wir gerittenn 2 meil auf Schmelnitzs, da macht man 1 jar ungevörllich in 1200 centen kupfer unnd etwa 800 mark. Si send auch frei mit irem silber und kupfer, geben si, wem si wölln, allain si gebenn urbar von dem ertz, nemlich das 10 ertz, sagt mir der kamergraf Sebastian Saurer. Er verkauf solch ertz auch 1 jar etwa umb 150 fl., sondern si muessen auch in kamer gebenn den 9. cent kupfers, das es gesaigert wird. Das ist zuvil und da konden si nit besten, das macht, das der perg in abnemen ist, sondern si hand ain fortl, so lönen im 1 jar nur 6 mal und geben alweg halb gewannndt Gerlitzer tuech 5 eln per 1 fl. Darnach, so es die arbeiter nit bedurff, so müssen si 6 eln per 1 fl. gebenn. Darnach gibt man ain jeden gewerckhen fur den andern halben tail wein, pier, salz, fleisch, in suma alles, was not ist daczu und da hand si also ain gewin. Aber wen her Tursso darein sech und nem nit den 9. cent, sondern etwa den 15. cent oder, wie man es macht, so wurd man vester pauen. Das ich acht, es hat her Tursso mer dan jzt.

Es ist zweierlei ertz, das ain ist ain kiss und derselb gang ist wol 22 lachter prait und niemant waiss, wie tief oder lanng hinder sich und fur sich get, man acht es fur ain ewigs perckwerch und si hannd ir rechnung, das si 10 par solchen kiss per 1 fl. mögen zu wegen pringen. Rechen 1 par auf 2 centen und 16 centen auf 1 huel und rechen, wan si 4 hul haben, sol inn 16 lot feinsilber werden und neben dem kyss hand si schifer ertz, das gibt kupfer und nit silber und hand ain rechnung, das si 5 par und 1 fl. Megen bekommen und si nemen 2 tail kyss, 1 tail kupfer und hand ir rechnung mit 10 heyer; mogen si ain kupferoffen fudern 1 gantz wochen und mit dem kupferoffen machen si altag ain tegl kupfer, das ist 2 centen und das helt 11,12,13,14, in 16 lot, dan der kyss ist zu zeiten reicher,

armer dan das ander. Dasselbig kupfer, das saigern sy, so ist dasselbig gesaigert kupfer auch geschmeidig. Si mögen darauss, schmiden, kessl, pfannen, was man wil, so bedurfen sy 1 jar 5 in 600 centen plei und solch plei nemen si, wo sy wöllen von iren verlegern in der Leitzsch, von der Kaschau, Krackhau. Das plei lassens alles von der Leitzsch auf die Schmelnitz furn und gelthfurlonn von 1 centen 6 den. und in der Leitzsch nemen si 1 centen plei um 270 auch 275 den. Darnach ein jeder sein vertrag hat mit seinen verlegern.

Es send auch nur 3 händler auf der Schmelnitz. Die Saurer handt fast mer, als die andern. Seine 2 bruder, die handlens mitainander, darnach send die Kascher hern, hand auch ain handl, darnach ist ainer, haist Hanss Kwysl, ist des Kwysels bruder auf der Kremnitz. Der hat auch ain handl, ist aber fast abkomen, also, das er fast verdorbn ist. Die Saurer, ich acht nit, das si vil gelts hand, sonder, wie ich vernimb, so piessen si nit ein mit irem handl, dan si auch ain fortal hand, man mus in das 7 ertz schitten van wegen, das si die kunst haben, dan das ertz stät alles im wasser und ist dassleb pitter wasser, das eisen hinfirst. Ir kupfer verkauffen si auch in die Leutzsch, dan daselb umb send fil khupferhämmer, so komen si auch weils gen Kascha und weiter in Sibenbirgen, auch gen Craca. Es send van der Schmelnitz 6 meil in die Leutzsch, 2 meil gen Rosenau, sagen, es sei sechs von der Schmelnitz per Kascha auch in die Leutzsch.

Weiter hand die 2 Saurer die kunst fur sich allein, da mus man in das 7 ertz schitten und dasselb wasser, das si heraustreiben, hat die art, das es eysen frist. Nun hand si fil lang trög, darein than si klotzeisen, das gantz vol ist und der trög sovil als etwan 3 in 3500 centen eysen, darein legen. Dan si hand, die Saurer, zunegst ein eisenpergwerck, das geringst eysen thun si darein in die trög, das ander verkhauffen sy in Siebenbürgen Nun leiten si dassleb wasser, das von ainem trog an den andern rind und so frist es das eysen und so send ir 3 kratzen alle wochen das eysen einschleimb gleich wie ein rost darvon und denselben schleimb thun si darnach zu hauffen und also frist das wasser das eysen aintzing gar wegk. So thut man immer mer eysen in die trög und wan si dan fil schlaimb hand, so schmelzen si es und nemen auf der weld khain zusatz, allain sein schlacken und lassen es durch den offen, so ist es gut und geschmeidig khupfer als das ander, so si aus dem ertz machen und sy machen 1 gantz jar ungevörlich in 400 centen khupfer aus dem eysen und hand ein rechnung, das auss 4 centen eisen wirt 3 centen khupfer oder auss 5 centen 4, darnach das wasser starkh ist. Wan es fest regnet, so kompt das regenwasser in die zechen und wäscht es darvon, wirt das wasser starkh.

Dasselb kupfer hat khain silber. Si khauffen auch alteysen, es sei, was wöl, alten härnasch, nagl oder anders, 1 cent per 40 den. Je durrer das eysen ist, je polder frist es das eysen wegk, das wasser, das ist je ein wunderlich handl. Ich acht, si mogen 1 jargewinn daczu haben 4 in 500 fl. Man macht auch daselbst khupferwasser oder vittriol, des möchten si 1 jar machen in 600 centen. Si konden es aber nit verkhauffen. Si geben 1 cent umb 2 fl. Er welt ainstails, so seit man in auch in ainem pleyen kessl, gar seltzam zu.

Item darnach send wir zogen van der Schmelnitz auf die Ruda. Ist ain gute tagraiss, mus ainer fru aus sein und nun wol reitn durch Rosenau. Ist nit fast sicher, dan es send dazwischen edlleut, haissen Bebeckhen, die haben diener, die nit fast zu loben send. Man hat ir zuelzt 5 zu Rosenau gehangn und das also nit fast sicher ist. Das gelt von der Schmelnitz gen Ruda und wider das silber von der Ruda auf die Schmelnitz zu pringen.

Nun zu Ruda ist ain silberpergwerch, hand ertz genug, wo man ein-senckht, find man ertz genug, wiewol es nit vast reich ist. Wan dassleb perckwerch anderswo leg, so het man grossen nutz darvon, aber es send lauter Ungern aldau, die hand ackerlannd genug, auch waingartn und lassen auch khain Teutzschn daraufkomen. Si hand auf iren hutten khain wasser, si haben gantz klaine oflein. Wen si anlassen, werffen si ain anzal plei in offen und setzen im sein anzal ertz und kol auf. Darnach nimpt er das plei herauss und treibt es ab und nimpt sein silber und tretg es haimb. Si hand es gantz fein zugericht, das man mag 4 plaspalg treiben genugsam, dan geben si 1 schicht 12 den., ainem hayer 1 schicht 6 den. Machen 1 tag 1 ½ schicht. Si send schuldig ir silber in die kamer zug geben, da hat der Sebastian Saurer ain untergrafen, der ist ein Pfaf, ain gut man, ist von dan purtig, paut auch selb mit, macht auch freilich die meisten silber. Dem gibt man 1 wochen 1 fl., helt rechnung, nimpt die silber von im und gibt im das plei. Vor hand si silber geben in die kamer 1 mark per 4 fl. 25 den., sondern si hand es geprand etwa auf 12 lot, 1 quintel weniger oder mer und das plei hat man inen zur Ruda müssen geben 1 cent umb 2 fl. 56 den., sondern her Turzo hat es jtz gemacht, das si die silber auf die prob muessen geben 15 lot um 5 ½ fl. und das plei nemen 1 cent um 3 fl. Sondern si beschworn si fast und begeren, das man 14 lot wolt nemen per 5 ½ fl. Si muessen 1 jar haben jtz in 400 centen plei. Es sendt vorzeiten wol 20 hutten gewesen, jtz send nur 7 hutten. Es send ungrisch perckleut. Als ich vernimb, so geben si die silber nit halb ein. Nun hat man si bisher daz zu nit konden pringen, das si es par hand eingeben. Der Michl Meidl hat vil versucht mit im, weil er die kammer hat gehalten. In soma zuletzt hat er ein vertrag mit inen

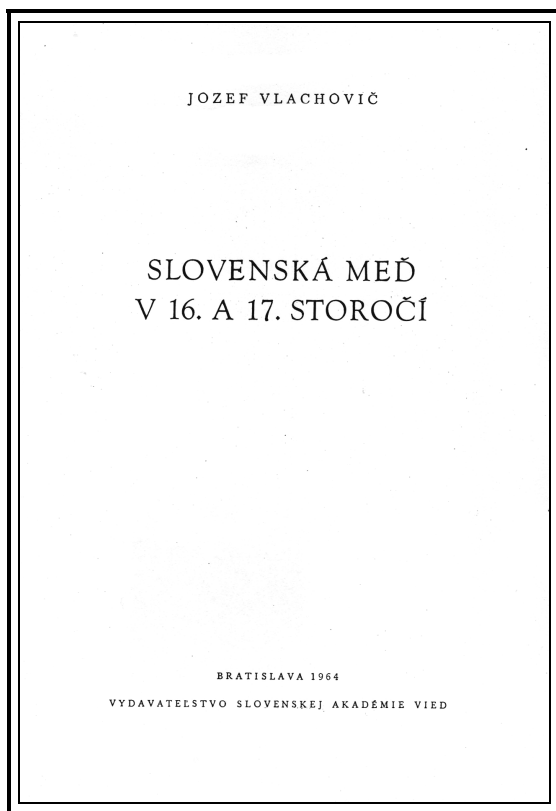
gemacht, das si auf 1 cent plei 2 mark silber schuldig sein in die kamer zug geben. So hat er die furstin von Trentzsch von jeder mark silber gewin geben 60 den., das war fur 12 lot feinsilber. Hat er geben 4 fl. 25 den. und der furstin 60 den., thut 4 fl., 85 den. und das plei hat er in muessen darlegen 1 cent um 2 fl. 56 den. Man fiert das plei von der Leutzsch dahin, rechnet man 8 meil, und man gibt furlon von 5 centen 1 fl., auch von 4 centen 1 fl., darnach der weg ist. Ich hab erfragt, von Cra-ca auch in die Leutzsch zalt man auch von 5 centen auch von 4 centen plei 1 fl. und darzue, was man dem dreissiger in der Leutzsch und vierzigest im Kesmarkh pringt und die maut.

Item von der Ruda send wir wider zuruckh auf die Schmelnitz gezogen und dan send 3 meil auf die Gilnitz. Da ist ain alt percwerch, da ist vorzeitn ain muntz gewesen und ain schlos. Jtzund hat man das schlos gar zerstört. Ligt 4 meil von Kasscha. Es send arm leut aldau. Sy send auch frei mit irem silber und khupfer. Die von Kascha verlegen si alle. Die urbar geben si, das ist das 10 ertz, gefelt herrn Turzo 1 jar 70 in 80 fl., wan vermöclich leut da waren. Das ertz ist gut aber wenig, Darnach send wir gezogen in ain marckh, haist Krumpach 2 meil. Ist 1 eisenpergwerckh, gehört in Reichenau, ain schlos also genand, auch jtzund zu stat. Das sol her Turzo auch einnemen und daselb haben wir hern Turzo, edlmen gelassen und wir sein in die Leutzsch 4 meil gerittn, darnach wider in Neusoll, zwar zuvor auf die Priss und also habt ir, was wir haben ausgericht.

I r o d a l o m

- BABINGER, Franz: Hans Dernschwam, ein Kleinasienforscher des XVI. Jahrhunderts. = *Deutsche Rundschau für Geographie*, 1913.
- BERLÁSZ Jenő: Dernschwam János könyvtára. = *Magyar Könyvszemle*, 79. évf. 1963. 4. sz. 301-316. old.
- Dernschwam, Ján. = *Slovenský biografický slovník*, 1. köt. Martin, 1986. 465-466. old.
- Dernschwam János. = *Új magyar életrajzi lexikon*, 2. köt. D–Gy. Bp. 2001. 127. old.
- HERMANN Zsuzsanna: Hans Dernschwam könyvei között. = *Az Egyetemi Könyvtár Évkönyve*, 1968.
- KALUS, Peter: *Die Fugger in der Slowakei*. Augsburg, 1999. Wissner, 283-284. old.
- KÜHNDEL, J.: Ján Dernschwam, vzdelaný faktor Fuggerovcov na Slovensku (1494-1567). = *Historické Štúdie*, 1. évf. 1955. 168-187. old.

- RATKOŠ, Peter: Neznámy úvod Dernschwamovho memorialu. = *Slovenská Archivistika*, 16. évf. 1981. 1. sz. 97-106. old.
- TARDY Lajos: Egy éles szemű, hideg szívű krónikás a 16. századból. = Hans Dernschwam: *Erdély. Besztercebánya. Törökországi napló*. Bp. 1984. Európa Könyvkiadó, 5-73. old.
- VLACHOVIČ, Jozef: Ján Dernschwam. = *Vlastivedný Časopis*, 25. évf. 1976. 2. sz. 80-84. old.
- ŽUDEL, Juraj: *Fuggerovci na Červenom Kameni 1535-1583*. Bratislava, 1991. Veda, 131 old.

Jozef Vlachovič könyvének címlapja – ebben jelent meg először Hans Dernschwam jelentésének eredeti német szövege 1964-ben.